

Politické mýty jsou základem života společnosti

POLITICKÉ MÝTY

Radek Chlup

Když se řekne „mýtus“, většina z nás si vybaví posvátné příběhy o bozích a hrdinech, jak je známe ze starověkých společností. Moderní společnost podle obecného přesvědčení již mýty nemá, protože jejich moc zlomila racionální kritika v době osvícenství. Mýty sice nevymizely úplně, ale ztratily legitimitu a stáhly se do podsvětí: stala se z nich dis- kreditující kategorie, vynořují se v podobě hoaxů, zkreslujících obrazů a pokřivených ideologií, které soudný člověk nebere vážně.

Na tomto „mýtu o ztrátě mýtů“, který je součástí obecnějšího příběhu o moderním „odkouzlení světa“, je jistě mnoho pravdy. V moderní době již západní civilizace opravdu nemá mýty v tom smyslu, v jakém je potkáváme ve starověkých náboženstvích. Současně však řada současných autorů upozorňuje, že postosvícenský sekularismus není zdaleka tak odkouzlený, jak se Maxu Weberovi přes sto lety zdálo.¹ Přesně tento vývoj se podle řady sociologů a historiků týká i mýtu. Ani o ty jsme nepřišli úplně. Spíš došlo k jejich transformaci.

Mýty odedávna stály u základů společenského řádu, který pomáhaly legitimizovat. Pro mytického člověka byly výrazem silnější, posvátné reality, a proto bylo možné jimi zaštiťovat politické či sociální nároky. Zatímco tradičně tuto funkci plnily mýty náboženské, osvícenské oddělení politiky od státu podobné využívání křesťanských příběhů znemožnilo. Bylo proto třeba vytvořit mýty nové, které se tváří v tvář osvícenské kritice musely zahalit do sekulárního hávu fakt a racionálních argumentů. Jejich hlubinná síla a autorita tím však zůstala nedotčena a stále zásadním způsobem formuje životy lidských společenství.

V čem tedy dnešní politické mýty spočívají? Ve svém článku se budu opírat o koncepci québeckého sociologa Gérarda Boucharda, podle nějž jde v zásadě o silné, široce sdílené kolektivní příběhy, které utvářejí sociokulturní identitu a v nichž se normy, tradice, narativy a identity dané společnosti propojují s nejhlubšími symbolickými strukturami.² V Bouchardově pojetí vlastně jádrem politických mýtů nejsou přímo příběhy samotné, ale spíše kolektivní předsta-

vy a hodnoty jimi vyjadřované. Jsou tak hluboce internalizované, že jsou nedotknutelné a posvátné. Mají blíž k emocím než rozumu, prostupují lidskou mysl, motivují nás. Pojí se s nimi silné hlubinné emoce, ať už pozitivní, či negativní: mohou vyjadřovat strachy a úzkosti, ale stejně tak mohou podpořit různé pozitivní vize a identity. Ovlivňují vývoj společnosti, symbolicky ji podporují, umožňují lidem se spojit ve společném úsilí, zvládat napětí a uzdravovat rozpolcení. Dokáží společnost hnát dopředu, ale dokáží ji i brzdit a vnitřně štěpit.

V následujících sekcích Bouchardovu koncepci stručně rozvedu a ilustruji na českých příkladech. Pokusím se ukázat, že mýty jsou pro žitou sociální realitu zásadní a že je navýsost užitečné jim nejen rozumět, ale také se naučit s nimi aktivně pracovat.

Národní mýty

Asi nejsrozumitelnějším příkladem politických mýtů jsou různé národní mýty, které v 19. století vytvářeli historici a intelektuálové po celém světě a které byly klíčové pro ustavení národních identit. Ty sice existovaly již dříve, měly však pouze význam kulturní, nikoli sociální. V hierarchické agrární společnosti byla hlavní sociální identita lokální. Pro moderní průmyslovou společnost byl však takový model příliš svazující a vznikla potřeba sociální identitu vymezit šířěji, a usnadnit tak sociální mobilitu. Jako ideální řešení se nabízelo povýšení staré kulturní národní identity na úroveň sociální, směřující ke ztotožnění národa a státu.³

V českém prostředí sehrál klíčovou roli František Palacký, který převyprávě-

věl české dějiny podle etnického klíče tak, aby jako jejich přirozené vyústění působil moderní český národ.⁴ Palacký využil oblíbeného mytického schématu zlatý věk – doba temna – obrození, v němž religionista snadno rozpozná vangennepovský iniciační vzorec: mladý středověký národ symbolicky umírá, aby se v moderní době mohl znovu zrodit jako národ dospělý. Překvapivými hrdiny českého národního příběhu se stali do té doby historiky marginalizovaní husité, které Palacký chápal jako předchůdce nejen reformace, ale i moderních ideálů svobody, rovnosti a demokracie. S husity český národ vstoupil na scénu světových dějin a vyjevil na ní svůj duchovní a humanistický potenciál. I po porážce radikálního husitského křídla přetrvával v českém království duch náboženské tolerance, předznamenávající moderní sekulární státy.

Klíčovým zlomem byla až bitva na Bílé hoře, která pro změnu odpovídá dalšímu oblíbenému mytickému vzorci: oběti. Moderní národní mýty se často točí kolem ústředního motivu porážky, při níž jsou dávní hrdinové obětováni, ale tato oběť se stává zdrojem nové síly pro moderní národ. Bitva na Bílé hoře a následná poprava českých pánů tak byla na jednu stranu vnímána jako bolestná tragédie, zároveň však v moderní době národ burcovala a vyvolávala v něm touhu porážku „odčinit“. Palackého mýtus v každém případě zafungoval a takřka magickým způsobem dosáhl toho, že obyvatelé českých zemí se opravdu začali vnímat jako součást jednoho národního společenství s jasnými hranicemi a identitou. V průběhu první světové války dokázal T. G. Masaryk právě na základě tohoto mýtu klíčové západní politiky přesvědčit, že Češi mají nárok na vlastní stát.

Dnes můžeme mít pocit, že podobné národní mýty jsou věcí minulosti. Není tomu ale tak. Palackého mýtus byl dominantním narativem nejen první republiky, ale ještě i komunistické éry. Teprve po roce 1989 byl nalomen (neboť byl komunistickou propagandou příliš zprofanován). Ani dnes ale není mrtvý, jak je vidět např. z aktuálních sporů ohledně Mariánského sloupu. Co je však ještě důležitější, jakkoli nás dnes tolik neoslovují konkrétní obsahy Palackého mýtu, i my stále pracujeme s týmiž mytickými schématy, pouze jsme je naplnili novými obsahy. V tomto ohledu je užitečné

Boucharдово rozlišení mezi „základními mýty“ ve smyslu obecných symbolických schémat dané kulturou, a mýty „odvozenými“, které spočívají v jejich stále nových aktualizacích.⁵ Takto např. základní mýtus doby temna následující po porážce dnes již není primárně vyjadřován příběhem o Bílé hoře, ale spíše vyprávěním o Mnichovské zradě a následném protektorátu, komunistickém puči a následném období totality, či ruské invazi a následné normalizaci. Jiným příkladem základního mýtu může být ambivalentní „stýkání a potýkání“ s okolními mocnějšími národy, v němž je mocný sousední národ vnímán tu jako dobrodinec a ochránce, tu zas jako agresor. Zatímco pro Palackého šlo o Němce,⁶ nověji tutéž roli hraje spíše Rusko a pro nemalou část naší populace už i Evropská unie. Jako poslední příklad si můžeme vzít základní mýtus elity odrodilví se od národa. Zatímco pro Palackého šlo o poněmčenou šlechtu, která po Bílé hoře zradila národní zájmy českého lidu,⁷ v podání Zdeňka Nejedlého se jednalo o odcizenou buržoazii, v dnešní verzi Miloše Zemana pak o „pražskou kavárnu“.

Mýtus a fakta

Může se zdát překvapivé, že za „mýty“ označují události, které jsou čistě historické a postavené na faktech a jejich racionálním vyhodnocení. Mýtus se však s faktičností ani racionalitou nevyklučuje. I historické události totiž v takovýchto případech chápeme jako paradigmatické. Invaze roku 1968 pro velkou část české populace není jen událostí dávno minulou. Je pro ni nadčasovým vzorcem, který má dopad i na přítomnost. Vyprávění o roku 1968 je často nabitě emocemi, a dokonce může snadno vyvolávat i jisté trauma, které nás paralyzuje a brání nám pozitivně společensky jednat.

Abychom vztah mýtu k faktům lépe pochopili, je užitečné si rozlišit tři základní složky mýtu. Podle Boucharda⁸ má na jedné straně každý politický mýtus složku faktickou, která

tvoří jakousi jeho „kotvu“ (*anchor*). To o ni se příběh opírá a získává díky ní svou věrohodnost. O této faktické složce si členové různých společenství vyprávějí způsobem, který v nich vyvolává nějaké silné emoce (např. pocit tragiky a bezmoci spojený s vyprávěním o ruské invazi). Tyto kolektivně předávané emoce, které si každý jedinec v sobě nese, označuje Bouchard jako „obtisk“ (*imprint*). Cílem vyprávění však není jen vyvolat emoce, ale také je proměnit v nějaký étos, v soubor aspirací a vizí budoucnosti, které člověka motivují k jednání (nebo nejednání).

Názornou ukázkou může být scéna z filmu *Obecná škola*, v níž učitel Hnízdo žákům dramaticky vypráví příběh upálení Jana Husa (kotva), čímž je přivede k slzám (obtisk) a vzbudí v nich odhodlání žít v pravdě (étos), pod jehož vlivem se rozhodnou navštívit „fakíra“ Mrázka a vrátit mu jeho ukradené kruhy. Právě étos je tou nejdůležitější složkou mýtu, která je nejvíce závislá na interpretaci. Takto např. okupace 1968 dle povahy vyprávění o ní může vyvolat étos nepřátelství k Rusům, étos beznaděje („stejně nás vždycky ostatní zradí“), nebo étos mravní odvahy tváří v tvář útlu (zobněný např. Janem Palachem či post-okupačními písněmi Marty Kubišové).

Toto rozlišení několika složek nám umožní vyjasnit vztah mýtů k faktům. Dnes slovo „mýtus“ nejčastěji používáme právě ve smyslu smyšleného příběhu v rozporu s fakty (viz např. různé „eumýty“), což vyvolává dojem, že mýty

lze fakticky vyvrátit. Bouchardovo rozlišení nicméně tento dojem ukazuje jako iluzorní. Faktograficky vyvrátit lze totiž jen „kotvu“ daného mýtu, stále však zůstávají obtisk a étos, které jsou důležitější. Hlavní překážkou je zde obtisk: odpovídá nějakým reálně zakoušeným emocím, a útok na mýtus se proto rovná útoku na tyto emoce. Kotva možná nemusí být pravdivá, mé emoce jsou ale pravdivé zcela jistě, neboť je opravdu cítím. Není proto divu, že jedinou reak-

Pomník v obci Skřípel, který pozemkovou reformu z roku 1919, jež zestátnila velkou část šlechtického majetku, prezentuje jako „odčinění“ Bílé Hory.
Zdroj: Wikimedia Commons.

cí na zpochybně- ní kotvy bývá buď její sveřepá obra- na nebo urychlené hledání kotvy nové (např. nějaké jiné absurdní evrop- ské směrnice, kte- rá nám potvrdí, že náš pocit bezmoci tváří v tvář EU je oprávněný).

Takovýto ná- hled má mj. zásad- ní dopad na pro- blematiku boje proti dezinformacím. Ukazuje, že jejich přímočaré vyvracení není příliš efektivní. Z mytologického hlediska se jako nejefektivnější forma boje proti dezinformacím jeví spíše vytváření alternativních mýtů, které nám takřkajíc zvýší imunitu. Bude-li česká populace mít k dispozici dostatečně silné pozitivní příběhy, nebude mít tak silnou potřebu se uchýlovat k alternativám z ob- skurních zdrojů.

Zde je ale zároveň třeba zdůraznit, že takovéto „imunotvorné“ mýty nemohou být jen pozitivní. Zůstaneme-li u příkladu EU, pak kampaně vyzdvihující výhrad- ně její přednosti sotva někoho nového přesvědčí. Důležitější je vytvářet mýty určené pro zranitelnější část populace. Ta ve svém životě narazí na nějakou frus- traci, a proto ji oslovují mýty, které tuto frustraci uznají jako reálnou a nabídnou způsob, jak jí dát smysl. Frustrace zde vlastně odpovídá obtisku, tj. nějakému druhu silných emocí, jejichž původu úpl- ně nerozumíme. Mýtus dokáže životní situaci a zkušenost světa daného jedince symbolicky vyjádřit, a tím jí dát smysl, byť třeba i nějakou bizarní konspirační teorií, která vinu za vlastní pocit frustra- ce promítá na různé vnější aktéry. Tím poskytuje obtisku srozumitelnou kotvu, a dává mu tak smysl. V tomto ohledu jsou vlastně dezinformační mýty reálné a autentické. Jejich skutečný problém je jinde: dobrý mýtus totiž umí naši životní situaci nejen vyjádřit, ale také nás dokáže přesvědčit, že tuto životní situaci lze ně- jak tvořivě rozvíjet a případně ji změnit k lepšímu. Právě to dezinformační mýty nedokážou: jejich étosem je pasivní vztek.

Má-li proevropská část české spo- lečnosti dezinformacím myticky čelit, musí obstát v obojím: jak ve vyjád- ření, tak v tvořivém rozvíjení. Pokud

evropský mýtus tak musí umět uznat, že v řadě bodů se naše členství v EU oprav- du projevuje i poněkud frustrujícími způ- soby (např. v podobě nesmyslného vyu- žívání či rozkrádání evropských dotací), nicméně musí následně umět nabídnout příběh s pozitivním řešením, v němž má přiznání nefunkčních aspektů podobně mobilizující sílu, jakou měla v Palackého mýtu porážka na Bílé hoře.

Závěr

Bouchardova koncepce politických mýtů je výzvou pro navázání dialogu mezi racionality a emocemi. Zatímco běžně bývají kladeny do protikladu, v Bouchar- dově pojetí jde spíše o dvě vzájemně se doplňující vrstvy. Racionální argumenty jsou často nabitě emocemi (např. když se s někým přeme), a nakonec právě díky tomu jim hluboce věříme a dokážeme pro ně vzplanout. Cílem je toto propo- jení rozumu a emocí kultivovat. Dokud budou intelektuální elity mít pocit, že politické debaty se musí vést racionálně bez emocí, povede to jen k tomu, že bu- dou na druhé straně politického spek- tra bujet emoce odpojené od rozumu. Mýty v této kultivaci hrají klíčovou roli, neboť mají obě roviny: na povrchu jsou v moderní době často opřeny o fakta a racionální argumenty, pod povrchem se však napojují na hlubinně psychické a kulturní vzorce, díky nimž mají silnou přesvědčivost a apel. Mají-li politici být schopni prosazovat silné hodnotové po- litické vize, musí je dokázat napojit i na tyto hlubinné vzorce. Dobrou ilustrací může být T. G. Masaryk, který měl mytic- kou stránku svého národního politického programu dobře zvládnutou a pomocí sítě spřízněných intelektuálů a umělců ji dokázal účinně šířit a opírat o ni své demokraticko-humanistické hodnoty.⁹

antievropské mýty za zdroj frustrace označí EU, mýty proevropské musí s toutéž frustrací pracovat také, ale zasadit ji do nějaké- ho konstruktivně- šího rámce, který ji umožňuje překo- nat. Jinak řečeno, musí uznat reálnost obtisku, ale vytvořit na jeho základě jiný étos. Funkční pro-

Nejde ale jen schopnost své hodno- ty „marketingově“ propagovat a činit je atraktivními. Stejně tak důležité je rozu- mět i mýtům našich protivníků a brát je vážně. Takto např. dezinformační mýty nejsou jen iracionální nesmysly, nýbrž vyjadřují zcela reálné frustrace řady lidí. Chceme-li těmto mýtům čelit, musíme tyto frustrace respektovat a hledat způ- soby, jak s nimi pracovat konstruktivněji. Dobrá znalost mytických schémat kolujíc- ích v daném kulturně-historickém pro- storu tomu může velmi napomoci. Život společnosti závisí právě na jejich mýtech a řadu společenských krizí je třeba řešit právě tím, že v reakci na ně budeme vytvářet lepší příběhy, které dokážou proměnit naše postoje a umožní nám konstruktivněji jednat. V tomto smyslu lze studium politických mýtů považovat za formu aplikované religionistiky. ■

Poznámky

- 1 Viz např. Joshua Landy and Michael Saler (eds), *The Re-Enchantment of the World: Secular Magic in a Rational Age*, Stanford, CA: Stanford University Press, 2009. Další literaturu k tomuto tématu probírá podrobně Michael Saler, „Modernity and Enchantment: A Historiographical Review“, *American Historical Review* 111/3 (2006): 692–716.
- 2 Gérard Bouchard, *Social Myths and Collective Imaginaries*, tr. Howard Scott, Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press 2017 (fr. orig. 2015), kap. 1.
- 3 Viz Ernest Gellner, *Nacionalismus*, př. H. Novotná a P. Skalník, Brno: CDK, 2003 (angl. orig. 1997).
- 4 K Palackého *Dějínám* jakožto mýtu viz podrobně Kamil Činát, *Dějiny a vyprávění: Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha: Argo, 2011.
- 5 G. Bouchard, *Social Myths...* kap. 5.
- 6 František Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*, II/6, Praha: L. Mazáč, 1930, s. 104; české dějiny „vůbec zakládají se hlavně na sporu čili stýká- ní a potýkání se *Slovanství s Němectvím*; aneb jinými slovy na ustavičném pojímání neb zamítání způsobů a řádů německých od Čechů“. Srov. Jiří Rak, *Bývali Čechové... české historické mýty a stereotypy*, Jinočany: H&H, 1994, s. 97–109.
- 7 Viz Jiří Rak, *Bývali Čechové...*, s. 67–81.
- 8 G. Bouchard, *Social Myths...* s. 49–56.
- 9 Viz Andrea Orzoff, *Battle for the Castle: The Myth of Czechoslovakia in Europe 1914–1948*, New York: Ox- ford University Press, 2009.

Political Myths as the Foundation of Social Life

The article shows that even our present-day society is still very much based on mythical narratives which connect norms, traditions and identities with the deepest symbolic structures. What this means is demonstrated in the case of the Czech Republic, and the consequences of this fact for the challenge of populist mythmaking are shown.

Doc. **Radek Chlup**, PhD. (*1972), působí v Ústavu filosofie a religionistiky FF UK. Specializuje se na náboženství a myšlení klasického Řecka a na obecnou reflexi náboženství a jeho role v lidské kultuře. Věnuje se interpretaci mýtů a rituálů, přičemž ho zajímají i mýty a rituály současné (sekulární) a možnosti jejich aktivního vytváření.